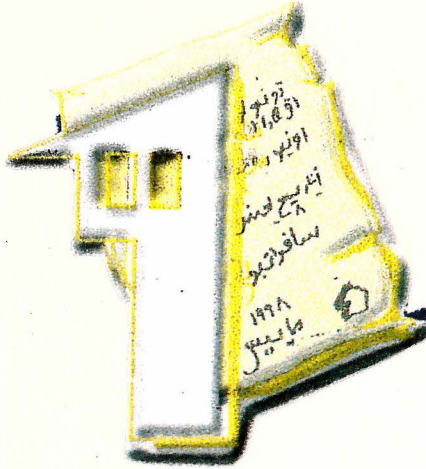

I. ULUSAL TARİH İÇİNDE SAFRANBOLU SEMPOZYUMU

(4 - 6 Mayıs 1999)

TÜRK TARİH KURUMU

SAFRANBOLULU ÜÇ ŞAHSİYET

ABDÜLKADİR ÖZCAN

Anadolu yarımadası tarih boyunca büyük şahsiyetlerin yetiştiği bir yer olmuştur. Özellikle mânâ âleminde söz sahibi olan bu kişiler bazen hükümdarları da etkilemişler, topluma yön vermişlerdir. Daha kuruluş yıllarından itibaren tasavvuf büyüklerinin Osmanlı padişahları üzerinde olumlu tesirlerinin varlığı bilinmektedir. Edebâli olmasaydı Osman Gazi veya bir dünya devleti olan Osmanlı İmparatorluğu olur muydu? Üç padişaha gazâ kılıcı kuşatan Emîr Sultan'ın XIV ve XV. yüzyıllardaki etkisi malûmdur. Akşemseddin olmasaydı İstanbul'un fethi gerçekleşebilir miydi? Bu tasavvuf büyüğünün İstanbul'un manevî fatihi olduğu kabul edilen bir gerçektir.

Daha sonraki dönemlerde de Osmanlı padişahlarının tasavvuf büyükleriyle münasebetleri devam etmiş; Aziz Mahmud Hüdayî hem I. Ahmed, hem de bunun oğulları II. Osman ve IV. Murad üzerinde etkili olmuştur. Biz burada Safranbolu'da doğmuş üç şahsiyetten yani üç ilmiye mensubundan bahsedeceğiz.

CİNCİ HÜSEYİN EFENDİ

Bunlardan ilki, tarihlerimizde bazen Deli lakabıyla anılan Sultan İbrahim'in hocası olup bu padişah üzerinde pek olumlu tesiri bulunmayan Hüseyin Efendi'dir. Safranbolu'da dünyaya gelen Hüseyin Efendi'nin dedesi buranın ileri gelenlerinden Şeyh Karabaş İbrahim Efendi, babası ise Mehmed Çelebi'dir. Kendi ifadesine göre soyu Sadreddin Konevî'ye uzanan¹ Hüseyin Efendi ilk eğitimini babasından aldı. Bu arada ondan sihir ve efsunla ilgili bilgiler edindi; tesirli dualar öğrendi. Tahsilini tamamlamak için annesiyle birlikte İstanbul'a gelen Hüseyin Efendi bir süre Süleymaniye Medreseleri'ne devam etti; burada Berber Biraderi Hasan Efendizâde Şeyh Mehmed Efendi'den dersler aldı. Bu arada okuyup üfleyicilik de yapıyordu. Hocasının İzmir kadılığına tayini üzerine açıktaki kalan Hüseyin Efendi, geçimini efsunculuk yaparak sağlamaya başladı. Bu husustaki ünü hızla yayıldı ve saraya kadar ulaştı. O sıralarda asabî rahatsızlığı artan Sultan İbrahim'in manevî tedavisi için saraya çağrıldı. Okuyup üfleyerek padişahı rahatlatması, birden yıldızının parlamasına sebep oldu. Sultan İbrahim'in maddî manevî büyük iltifatlarına mazhar olan, bu arada ikameti için hazinece Mahmud Paşa Camii yanında dayalı döşeli bir konak inşa ettirilen² Hüseyin Efendi, henüz medrese tahsilini bile

¹ Naîmâ, *Târih*, İstanbul, tarihsiz, IV, 36

² Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, Kahire, 1284, II, 122.

tamamlamadan, devrin şeyhülislâmı Yahya Efendi'nin muhalefetine rağmen Sultan İbrahim'in fermanıyla önce Sahn-ı Seman, sonra da Süleymaniye Medreseleri müderrisliğine getirildi. Çok geçmeden de İstanbul kadılığı payesiyle Galata kadılığına ve padişah hocalığına tayin edildi. Yine padişah emriyle Anadolu kadıaskerliğinden mazul Karaçelebizâde Mahmud Efendi'nin kızıyla evlendikten ve 1644'te Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı öldürttüktan sonra nüfuzu daha da arttı; aynı yıl Anadolu kadıaskerliğine getirildi. Galata kazâsı da arpalık olarak üzerinde kaldı. Kısa aralıklarla dört defa Anadolu kadıaskerliğine tayin edilen Hüseyin Efendi 1647 Kasım'ında haklı olarak görevini kötüye kullanma dedikoduları³ yüzünden, ikametina tahsis edilen konaktan çıkarıldı ve İzmit'e sürüldü. Birkaç gün sonra İstanbul'a dönmesine izin verildiyse de tekrar padişahın gazabına uğrayarak bu defa Gelibolu'ya gönderildi. Bu arada Şekerpere Kadın gibi, saraydaki suç ortakları da çeşitli yerlere gönderildi. Gelibolu'da on gün kalan Hüseyin Efendi Sultan İbrahim'in izniyle İstanbul'a döndüyse de eski itibarını kaybetmiş; bu padişahın öldürülmesinden sonra da hâmisiz kalmıştır.

Hüseyin Efendi'nin gayri meşru yollardan biriktirdiği servet herkes tarafından biliniyordu. IV. Mehmed'in cülûsu münasebetiyle Kapıkulu askerlerine verilecek bahşiş için Hüseyin Efendi'den 200 kese akçe istenmişti. Kayınpederi Mahmud Efendi'nin, cülûs bahşışı için devlete para yardımında bulunursa kendisine kadıasker emeklilerine tevcih edilen arpalık verileceğini belirtmesine rağmen, Hüseyin Efendi parası olmadığı gerekçesiyle istenen meblağı vermedi. Kethüdası Hacı Nurullah'ın ikazıyla ayarı düşük, eksik ve silik paralarla kırık altınlardan ayırıp bir miktar vermeye razı olduysa da, o sırada veziriâzamin emriyle Çavuşbaşı Abdülfettah Ağa ve adamlarının, evini basması üzerine paniğe kapıldı; beş altı metre yükseklikten atlayarak komşusunun evine sığındı. Fakat burada gizlendiği hasırın altından çıkarılarak yaka paça, hakaret dolu sözlerle sadrâzamin huzuruna getirildi.

Sadrâzam Sofu Mehmed Paşa tarafından kendisinden tekrar istenen 200 kese akçeyi vermek istemeyince kethüdasıyla birlikte hapsedildi. Bu arada veziriâzama, yeni padişahın kendisini hocası kabul ederse 100 kese akçe verebileceğini bildirdiyse de, bu teklifi kabul edilmedi. Evinde yapılan teftişte 200 kese kuruştan başka denkler, bohçalar ve sandıklar dolusu altın ve mücevheratı ile elliden fazla samur kürkünün olduğu görüldü. Bunlar yük yük Paşakapısı'na taşındı ve Hüseyin Efendi'nin gözü önünde müsadere edildi. Bu arada bazı hayır kurumlarına vakıf diye kendisine temlik ettirdiği tarla ve köylerin mülknâmeleri elinden alınarak⁴ üzerinde sadece zeamet ve timarlar bırakıldı. Öte yandan kadıaskerlikleri zamanında yazdığı ruznameler getirtilerek yaptığı müderrislik ve kadılık tevcihleri teker teker sayılan Hüseyin Efendi'nin, gerek bu tayinlerden gerekse rica ile yaptırttığı atama-

³ Naimâ, *aynı eser*, IV, 219 vd.

⁴ Abdi Paşa, *Vekayinâme* (*Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinâmesi* adıyla doktora tezi olarak hazırlayan: Fahri Çetin Derin), İstanbul, 1993, s. 6.

lardan, bu arada padişah'tan aldığı hediye ve paralar hesaplandı; mutad giderleri düşüldükten sonra nakdî varlığının 3000 keseden fazla olduğu görüldü. Cellat Kara Ali tarafından hapis tutulduğu yerde işkence ve ölümle tehdit edilerek paralarının bulunduğu yerler söylettirildi. Sonuçta 12 güğüm çil akçesi ile eski ve yeni sikkelerden 70 bin kuruşunun bulunduğu anlaşıldı. IV. Mehmed'in cülûs bahşişi içi dağıtılan bu paralar bir süre halk arasında Cinci akçesi adıyla dolaştı. Ancak ayarı halis olduğundan bu paralar gerek açık göz sarraflar tarafından, gerekse yeni padişah adına yeniden darb edilmek üzere hazinece toplattırıldı ve kısa sürede eritilip yok edildi. Hüseyin Efendi'nin sadece altın ve gümüş kap kacağının değeri 200 kese akçe civarındaydı. Bunlar ve kıymetli mefruşat da müsadere edilmiş, öteki ev eşyalarına ve mallarına dokunulmamıştır. Ayrıca Süleymaniye vakfından haksız yere kendisi için günde 500, kethüdası için ise günde 200 akçe olarak aldığı paralar ilk günden itibaren hesaplanmış ve 15 bin kuruşa varan bu meblağ ilgili vakfa iade edilmiştir. Hüseyin Efendi'nin kayınpederinden, kızının mihr-i müccelinin miktarını soran veziriâzam, 1000 altın olan bu meblağı da ona göndermiştir.

Bir müddet daha mahpus tutulan Hüseyin Efendi Habeş eyaletine bağlı İbrim sancak beyliğine tayin edildi. Gerek mihr-i müccelinin zevcesine gönderilmesinden, gerekse ilmiye mensuplarının öldürülmesinin teamül olmamasından, bu son tayin âkibetini belirler gibiydi. Yola çıkan Hüseyin Efendi'nin, Mihaliç'e (bugünkü Karacabey) varınca mübtela olduğu nikris hastalığının şiddetlenmesi üzerine orada kalmasına izin verildi. Bir süre sonra hâmisî olan Kırım Hanı III. İslâm Giray'ın şefaatiyle İstanbul'a dönmesine izin verildiyse de, gerek kendisinin her gördüğüne, mal ve paralarının gasp edildiğini, padişaha onda birinin bile verilmediğini söylemesi; gerekse adamlarının o sıralarda Sultan İbrahim'in kanını dava amacıyla ortaya çıkan ve Sultan Ahmed Camii Vak'ası adıyla anılan sipahi ayaklanmasına katılarak, efendilerinin mallarının haksız yere alındığı yolunda ileri geri konuşmaları, hakkındaki şüpheleri arttırdı ve Hüseyin Efendi ülkenin selameti için 1648 yılı sonlarında öldürüldü.

Okuyup üfleyiciliği yüzünden Cinci Hoca lakabıyla anılan, çağdaşları Evliya Çelebi ve Mehmed Halife tarafından cahil biri olarak nitelenen⁵ Hüseyin Efendi, sarayda Sultan İbrahim'in gözdelelerinden Şekerpare Kadın ve Silahdar Yusuf Ağa (Paşa) ile iş birliği ederek padişah üzerindeki derin nüfuzu sayesinde devrin siyasi olaylarına karışmış, azil ve tayinlerde etkili olmuş, bu arada Girit'e sefer açılmasında rol oynamış, değerli sadrâzamlardan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı öldürtmüş, Şeyhülislam Yahya Efendi'nin durumunu sarsmış, kısa sürede birçok kişiyi bertaraf ettirmiştir. En büyük amacı daha çok kazanmak, mal ve mülk edinmek, hanlar, evler, dükkânlar yaptırmak olan Cinci Hüseyin Efendi, kayınpederi Karaçelebizâde Mahmud Efendi'nin de himayesiyle kadıaskerlikleri zamanında uhdesin-

⁵ *Seyahatnâme*, İstanbul, 1314, I, 274; *Târih-i Gilmanî* (haz. Ömer Karayumak), İstanbul, tarihsiz, s. 45.

deki ilmiye kadrolarını rüşvetle ve âdeta açık arttırmayla satarak sağladığı haksız gelirlerle kısa sürede çok zenginleşmiş ve XVII. yüzyıl Osmanlı döneminin tipik şahsiyetlerinden biri olmuştur⁶.

Safranbolu'daki XVII. yüzyıla ait Cinci Hanı'nın Hüseyin Efendi tarafından yaptırılmış olması kuvvetle muhtemeldir⁷.

SEYYİD HÜSEYİN EFENDİ

Safranbolu'da doğmuş ve tebliğimizin konusunu oluşturan ikinci şahsiyet, yine Hüseyin adını taşıyan bir mutasavvıftır. Seyyid unvanına bakılırsa, Hazreti Peygamber soyundan gelmiş olabileceği düşünülen Hüseyin Efendi, Safranbolu'ya bağlı Yazıköy'den⁸ Abbas adında birinin oğludur. Fakat o daha çok İstanbul'da Yedikule'de bulunan Elhac Evhad veya daha yaygın olarak Hacı Evhad Zaviyesi'ndeki uzun müddet devam eden şeyhliği dolayısıyla Hacı Evhad Şeyhi olarak tanınır.

İlk eğitimini doğduğu yer ulemasından alan Hüseyin Efendi, tahsilini tamamlamak için İstanbul'a geldi. Dönemin Halvetü büyüklerinden Abdülehad en-Nurî'ye (ö.1651) intisap etti ve ondan icazet aldı. Daha sonra bir süre Aziz Mahmud Hüdai Dergâhı'ndan feyz alan Hüseyin Efendi 1656 yılında Yedikule semtindeki Elhac Evhad Zaviyesi'ne şeyh ve camiine vaiz tayin edildi. Bundan böyle Elhac Evhad Şeyhi diye meşhur oldu. 1095 Saferi'nde (1684 başları) Fatih Camii vaizliğine nakledildi. 1101 Recebi'nde (1690 Nisan) Bayezid Camii'nde tefsir dersleri vermekle görevlendirildi. 1103 Cumadelûlası'nda (1692 başları) Süleymaniye Camii vaizliğine yükseltülen Seyyid Hüseyin Efendi 28 Cumâdelâhure 1105 (24 Şubat 1694) çarşamba günü vefat etti. Yenikapı Mevlevihanesi dışındaki Merkez Efendi Camii civarında defnedildi. Yerine halifesi Hamza Efendi şeyh olmuştur⁹. Dönemin büyük şairlerinden Mevlevi Şeyhi Nazmi Efendi ölümüne,

Bir eksik ile Nazmî fevtine dedi târîh

Seyyid Hüseyin'in olsun piri (yeri olmalı) ilahi cennet

şeklinde tarih düşürülen¹⁰ Seyyid Hüseyin Efendi bilgili, takva sahibi, cömert, mütevazi ve yumuşak huylu biri olarak nakledilmektedir. *Mecma'ü't-tefâsîr ve'n-nukul* adında bir eseri vardır¹¹. Hüseyin Efendi bu eserini, başta ünlü *Bezzâvî Tefsîri* olmak üzere birçok tefsir kitabını görerek hazırlamıştır. *Osmanlı Müellifleri*'nde *Risâle-i Devrânîyye*, Türkçe *Ferâiz* ve *İzzî* şerhlerinin bulunduğu da belirtilen müellif,

⁶ Şeyhi Mehmed Efendi, *Vekâyü'l-fudalâ* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul, 1989, I, 178-179; Abdülkadir Özcan, "Hüseyin Efendi, Cinci Hoca", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, 541-543.

⁷ Selda Ertuğrul, "Cinci Hanı", *aynı ansiklopedi*, VIII, 15.

⁸ *Vekâyü'l-fudalâ*'da Bacı köy şeklinde yazılmıştır (II-III, 94).

⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul, 1311, II, 199

¹⁰ Fakat ölüm tarihine tekabül etmemektedir.

¹¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn*, İstanbul, 1947, II, 434.

vaazlarını Türkçe olarak toplamış ve ayrıca şiirle de meşgul olmuştur¹². Şeyhî Mehmed Efendi aşağıdaki mısraları örnek alarak eserine dercetmiştir¹³.

Derviş olan sâdik gerek, hakikatte sâbit gerek
Ahkâm-ı Kur'ân'a uyup sünnetle hem âmil gerek

Terk eyleyüp serkeşliği isbât ede dervişliği
İzhâr edüben merdliği kemâle hem tâlib gerek

Seyyid Hüseyin derdmend bu yolda olsun size mend
Sâlik olan Hak yoluna sebûkbâr hem âşık gerek

CELEB HASAN EFENDİ

Burada söz konusu edeceğimiz üçüncü şahsiyet Celeb Hasan Efendi'dir.¹⁴ Hacı Ahmed adında birinin oğludur. Safranbolu'da doğdu. Küçük yaşta İstanbul'a geldi ve Saray-ı Hümayun'a girdi. Burada halifelik (kalfalık) rütbesine kadar yükseldi. Şeyhülislâm Minkarîzâde Yahya Efendi'den mülâzım olduktan sonra dış hizmete çıkan Hasan Efendi, padişah imamı İbrahim Efendi'nin kızıyla evlendi ve bundan böyle İmâm-ı Sultânî Damadı diye anılmaya başladı.

Daha sonra tedris hayatı başlayan Celeb Hasan Efendi, mutad üzere önce küçük medreselerde çalıştı. 40 akçelik medreseden mazul olduktan sonra 1088 Şabanı'nda (1677 Ekim) Firuz Ağa Medresesi'ne; ertesi yılın Şevvali'nde (1678 sonu) Hasodabaşı Medresesi'ne; 1091 Muharremi'nde (Şubat 1680) Fatma Sultan Medresesi'ne; ertesi yılın Recebi'nde (1681 Temmuz-Ağustos) Mustafa Ağa Medresesi'ne; 1093 Rebiülâhırında (1682 Nisan) Mehmed Ağa Medresesi'ne; 1095 Rebiülâhırında (1684 Mart-Nisan) Sahn-ı Seman Medreseleri'nden birine tayin edildi. Daha sonra sırasıyla 1096 Şabanı'nda (1685 Temmuz) Pîrî Paşa Medresesi'ne; 1098 Rebiülevvelinde (1687 Ocak-Şubat) Kadırgalimanı'ndaki Sokullu Mehmed Paşa Medresesi'ne; ertesi yılın Cumâdelülâsında (1688 Mart) Üsküdar Mihrumah Sultan Medresesi'ne; 1101 Rebiülevvelinde (1690 başları) Yavuz Sultan Selim Medresesi müderrisliğine getirildi.

Ertesi yılın Şabanı'nda (1691 Nisan-Mayıs) görevinden alınarak kayınpederi İbrahim Efendi ile birlikte Kıbrıs'a sürgüne gönderilen Hasan Efendi bir süre tedristen uzak kaldı. Fakat 1103 (1692) yılı içinde affedilerek İstanbul'a döndü ve 1105 Zilkadesi'nde (1694 Temmuz) Yenişehir kadılığına getirildi. Ertesi yılın Recebi'nde (1695 Şubat-Mart) Edirne kadılığı pâyesi ilavesiyle aynı yılın Zilhiccesi'nde (1695 Temmuz-Ağustos) makamından alınarak kendisine Praveşte ve Lapseki kazaları arpalık olarak tevcih edildi. 1109 Şabanı'nda (1698 Şubat-Mart) üzerinden alı-

¹² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333, I, 62.

¹³ *Vekâyiül-fudalâ*, II-III, 94-95; *Sicill-i Osmânî*, II, 199.

¹⁴ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa tarafından **Türk Hasan Efendi** şeklinde nitelenmiştir (*Nusretnâme*, nşr. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, 1966, s. 217).

narak Alaçam kazası verildi. Ertesi yıl bunlara tekrar Lapseki ilave edildi. 1112 Şabanı'nda (1701 Ocak) Kahire kadılığına atanan Celeb Hasan Efendi 1114 Saferi'nde (1702 Temmuz) görevinden alındı; 1115 Rebiülâhırında (1703 Ağustos-Eylül) arpalık olarak Mekke kadılığı pâyesiyile Antalya ve Bafra kazalarını tasarruf etti. Aynı yılın Şevvali'nde (1704 Ağustos) bunlara Gümölcine kazası da ilave edildi. 1116 Recebinde (1704 Kasım) İstanbul kadılığına terfi etti. Fakat aynı yılın Şabanı'nda (1704 Aralık) hem görevinden alındı, hem de Bursa'ya nefyedildi¹⁵. 1120 Saferi'nde (1708 Nisan-Mayıs) arpalık olarak Birgi kazası tevcih edilen Celeb Hasan Efendi, 8 Safer 1123 (28 Mart 1711) cumartesi günü öldü ve Bursa'nın Pınarbaşı semtinde defnedildi. Huldî Mustafa Efendi ölümüne,

Cenâbında ede Hudâ yâ Hasan Efendi mekân

mısrâ'ıyla tarih düşürmüştür. Dönemin kaynaklarında bilgili, vakur, âşıkmeşrep biri olarak nakledilir¹⁶.

Yukarıda XVII. yüzyılda ve XVIII. yüzyıl başlarında yaşamış üç Safranbolulu şahsiyetten bahsedildi. Bunlardan birisi kadıaskerlik ve padişah hocalığı makamlarına kadar yükselmiş Cinci Hüseyin Efendi'dir. Doğum yeri olan Safranbolu'da yaptırdığı han hâlâ ayakta duran bu kişi dönemin siyasî olaylarına karışmış, devlet ricali ve padişah üzerinde olumsuz etki bırakmış, haksız kazanç sağlamış ve ömrü hazin bir şekilde sona ermiştir. Halvetî şeyhliği makamına yükselen diğer Hüseyin Efendi'nin, Safranbolu'dan ayrıldıktan sonra memleketiyle bağlantısının koptuğu anlaşılmaktadır. Üçüncü şahsiyet olan Celeb Hasan Efendi'nin ise tedaris ve kaza rütbelerinin en yükseği olan altmışlı medreseye ve İstanbul kadılığına kadar yükseldiği dikkati çekmektedir. Ancak bunun da Safranbolu ile bağlantısının koptuğu, hatta Kadıkaryeli diye anıldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, sadece kısa bir dönem sayılabilecek yarım asırlık zaman diliminde üç önemli şahsiyetin çıktığı Safranbolu, daha sonraki dönemlerde de değerli kişilerin yetiştiği bir yer olmaya devam etmiştir. Mahalli idarelerden beklenen, kendi ilçelerinden yetişen şahsiyetlerin isimlerini cami, okul, mahalle, sokak vb. yerlere vererek manen yaşamalarını sağlamaktır.

¹⁵ Fındıklılı 1117'de Kıbrıs'a nefyinden söz etmektedir (*Nusretnâme*, s. 219, 225).

¹⁶ Şeyhî, *aynı eser*, II-III, 326-327.

